
SA PROJEKTA
INSTITUTA

SUBJEKTIVNOST I SUVERENITET: KARTEZIJANSKA DIMENZIJA POLOŽAJA SUVERENA U HOBSOVOM *LEVIJATANU**

(Nacrt istraživanja)

Apstrakt: Nakon pokazivanja postojanja velike strukturne sličnosti između Hobsovog razumevanja položaja suverena u državi i Dekartovog razumevanja Boga, i pored njihove međusobne potpune nezavisnosti, u tekstu se pokazuje metafizička utemeljenost Hobsove koncepcije suverena, odnosno brani se osnovna teza da subjektivnost u liku suverena nije tzv. „empirijska“ subjektivnost rane moderne filozofije, već da je ekvivalentna Božjoj subjektivnosti, kako je ona razumevana kod Dekarta kao neizmerna moć.

Ključne reči: *Bog, smrtni Bog, moć, suveren.*

Opštepoznato je koliku je moć Hobs pridao suverenu u svom *Levijatanu*. Na jednom mestu (pogl. 28), jednom od inače malobrojnih, svega tri, na kojima poredi državu sa starozavetnim morskim čudovištem, Hobs čak samog suverena naziva levijatanom; da se ne radi o slučajnosti svedoči i gravura na koricama prvog izdanja ovog Hobsovog dela: država kao čovek, čije je telo sačinjeno od mnoštva ljudi, ali glava tog tela jeste glava jednog čoveka. Ukoliko se ima u vidu da je za Hobsa država kao levijatan „smrtni Bog“ (pogl. 17), upravo zbog ogromne moći kojom raspolaže, postaje očigledna ekvivalentnost između suverena i određenja „smrtni Bog“, odnosno da se i sam suveren može odrediti kao smrtni Bog. Suveren to nije zato što bi bio sveznajući ili dobar ili pravičan ili mudar, što jesu inače Božji atributi, već, po Hobsu, prvotno po tome što u okvirima države raspolaže onom moći, koju ima Bog u odnosu na stvoreni svet. Baš

* Članak je rađen u okviru naučnoistraživačkog projekta Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu, pod nazivom *Mogućnost primene modernih filozofsko-političkih paradigmi na procese društvene transformacije u Srbiji/Jugoslaviji*, koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije (broj 2156).

kao što svojom moći hrišćanski Bog stvara i održava svet u egzistenciji, Hobsov suveren, svojom „neodoljivom moći“, moći kojoj se nije moguće oduprti (pogl. 31), stvara i održava političku zajednicu. I kao što nema ničega na zemlji čija bi se moć mogla uporediti sa Levijatanovom (*Knjiga o Jovu*, 14, 24), isto tako nikoga i ničega nema u državi čija bi se moć mogla porediti sa suverenovom.

Narečena ekvivalencija, koje inače nema u drugim Hobsovim spisima, pruža i opravdanje zašto nameravamo da naše istraživanje ograničimo na ovo Hobsovo delo. Reč je naprosto o tome da je *Levijatan* najcelovitiji izraz Hobsove političke misli. Osim toga, istorijsko-filozofski posmatrano, *Levijatan* je Hobsovo najuticajnije delo, te ukoliko hoćemo da razumemo izvore modernih političkih teorija, moramo se i okrenuti tim izvorima, a jedan od prvih svakako jeste *Levijatan*. Iz ovoga sledi i treći razlog za ograničavanje našeg istraživanja na ovaj spis: predmet istraživanja nije Hobsova politička misao kao takva, već ona kao smeštena u istorijsko-filozofski kontekst moderne političke teorije.

Dve izvanredne činjenice

Planirano istraživanje položaja suverena u Hobsovom *Levijatanu* će suštastveno biti vođeno iz jedne sasvim određene istorijsko-filozofske perspektive, naime one koju pruža Dekartova metafizika, tj, preciznije, perspektive Dekartovog određenja Boga kao beskonačne moći.

Zapanjujuće podudarnosti postoje između Dekartovog razumevanja Božje moći i Hobsovog razumevanja moći suverena: prvo, i najočitije, moć jeste njihova suština; suveren kreira zakone u državi, Dekartov Bog kreira večne istine; zakoni jesu izraz suverene volje, večne istine su izraz Božje volje, ne više razuma, kao u sholastici; suveren propisuje šta se ima smatrati dobrim, Bog ustanovljava i moralne zakone. Prirodni zakoni jesu večni, ali je ipak suveren taj koji je krajnji tumač toga šta se ima smatrati prirodnim zakonom (pogl. 26); drugim rečima, i važenje prirodnih zakona u državi jeste zavisno od suverene volje, kao što su večne istine, iako večne, stvorene Božjom voljom. Suveren je obavezan jedino zakonima prirode, dok je Bog, pri kasnijem stvaranju, obavezan prethodno stvorenim večnim istinama. Suveren ne može napustiti svoja prava,

Bog ne može sebi oduzeti ni jedno savršenstvo. I, ono najvažnije, bez moći suverena nema države, bez moći Boga nema sveta. Ali, i ono istorijskofilozofski najvažnije, ni Hobs, ni Dekart nemaju preteča.

Hobs i Dekart su živeli u isto doba i, preko Marena Mersena, bili su izvesno kratko vreme u kontaktu. Na žalost, njihova prepiska, osim obostrano izražene netrpeljivosti i neprijateljstva (što je netipično, barem za Dekarta), pa čak i optuživanja (Hobs je optužio Dekarta da je ovaj prisvojio neka njegova otkrića iz optike), *nije rezultirala bilo kakvim uticajem* jednog na drugog. Razmere njihovog nerazumevanja ponajbolje su vidne u Hobsovim, inače promišljenim *Primedbama na Meditacije* i Dekartovim *Odgovorima*, važnim, ali punim prezira. Dakle, bez i najmanje mogućnosti da pogrešimo, konstatujemo sledeće: ne postoje istorijskofilozofske veze, niti uticaji između Hobsovog razumevanja položaja suverena i Dekartovog razumevanja Boga. Međutim, smatramo da još nešto jeste takođe istorijskofilozofska činjenica: (istovremeno i međusobno nezavisno javljanje) strukturno iste koncepcije u dva različita područja rane moderne filozofije.

Upravo rečeno u sebi sadrži i ciljeve nameravanog istraživanja. Neposredni cilj jeste pokazati, uporednom analizom, da jeste reč o strukturno istoj koncepciji i utoliko samo istraživanje na ovom nivou, očito, ne pretenduje na nove uvide *kao takve* o položaju suverena u *Levijatanu*.

Ukoliko, pak, bude pokazano da jeste reč o činjenici strukturne istosti, tek to *otvara mogućnost* za pristup istinskom problemu koji ona krije, odnosno mogućnost za razvid njenog istorijskofilozofskog smisla: kako objasniti istovremeno, a međusobno nezavisno javljanje strukturno iste koncepcije? Pokušaj odgovora na ovo pitanje jeste suštastveni i „strateški“ cilj ovog istraživanja. Pošto on zahteva daleko više prostora i ispitivanja, nego što je moguće u jednom članku, nameravamo da u budućnosti nastavimo da radimo na ovom problemu. Odatle, planirana studija o kartezijanskoj dimenziji položaja suverena u Hobsovom *Levijatanu*, jeste tek prvi korak na tom putu.

Da se za trenutak malo udaljimo od osnovnog toka ovog teksta; odgovor na postavljeno pitanje se svakako može potražiti u vanfilozofskoj sferi, ali da bi se istraživalo u tom pravcu, prethodno moraju biti iscrpljene sve mogućnosti unutar (istorije) filozofije.

Traganje za filozofskim odgovorom na pitanje kako objasniti strukturnu istost, a međusobnu nezavisnost, Hobsovog suverena i Dekartovog Boga, svakako bi bilo lakše da ne postoji tolika razlika između njihovih metafizikâ. No, u svetlu ove razlike, vidan je još jedan, smatramo veoma važan, momenat koncepcije koju oni dele: iako je zasigurno reč o metafizičkoj (onto-teo-loškoj) koncepciji, izgleda da je ona nezavisna od konteksta metafizika u kojima se javlja. Koji je onda njen izvor? Postoji li uopšte jedan njen izvor? Istoričar filozofije, kao metafizičar *par excellence*, mora pretpostaviti da postoji.

Hobsovo „iskakanje“ iz svog vremena

Konstatovana nezavisnost i strukturna istost koncepcije Hobsovog suverena i Dekartovog Boga, omogućavaju nam da bolje sagledamo istorijskofilozofski položaj Hobsovog suverena, jer, u jednom sasvim određenom smislu, Hobs kao da nije bio deo svog vremena. U isto vreme, to će nam pomoći da odgovorimo na ključno pitanje, na koje se mora odgovoriti, a od kojeg odgovora zavisi opravdanost celokupnog našeg planiranog istraživanja: ako su Hobsov suveren i Dekartov Bog međusobno nezavisni, zašto razmatramo baš kartezijansku dimenziju položaja suverena, a ne hobsijansku dimenziju položaja Dekartovog Boga, zašto prvome dajemo prednost?

U metafizici rane moderne filozofije – epistemologizovanoj da, ali zato ništa manje metafizici – istinski subjekat jeste bio Bog; to je očito kod Dekarta, Spinoze, Lajbnica, Malbranša, Berklija, pa i kod Hjuma, na jedan negativan način. Pri tom, u ovim metafizikama, funkcija Boga bila je četvorostruka: apsolutno znanje, stvaranje, obezbeđivanje identiteta ljudskog subjekta kroz vreme i jedinstva objekta u opažaju. Ljudska subjektivnost, zasnovana na tzv. „empirijskom“ subjektu, ove funkcije nije mogla obavljati, a Bog se naprosto „nudio“ da ih preuzme. One su bile prepuštene Božjoj subjektivnosti i njih, kao problema ljudske subjektivnosti, rani moderni filozofi nisu ni bili svesni. Naravno da ih nisu bili svesni, jer ti problemi kao problemi za njih uopšte nisu ni postojali, zato što je Bog bio subjekt. Sve što se pred njih postavljalo kao zadatak, jeste bilo dokazati da Bog egzistira; usput, ovo objašnjava suštastveno mesto dokaza za egzistenciju Boga u ranoj modernoj filozofiji, mesto koje oni nisu imali u sholastici. Problemi postaju vidni tek sa

Hjumovom kritikom zasnovanosti našeg znanja o uzročnom principu, čime je onemogućeno da se kao rešenje koristi Bog, ali se smištanjem izvora znanja o tom principu u naviku, u *ljudsku* prirodu, otvara put ka tome da ljudska subjektivnost preuzme narečene funkcije. Tada dolazi Kant: pobijajući mogućnost dokaza i istovremeno uvodeći transcendentalnu apercepciju i apriorne forme čulnosti i razuma, on ljudskom subjektivnošću rešava barem dva problema: identitet subjekta i jedinstvo objekta. Apsolutno znanje ljudska subjektivnost preuzima kod Hegela, stvaranje kod Marksa, njegovim pojmom revolucije.

Dakle, da uпростimo i uopštimo, 200 godina nakon *cogito, ergo sum*, u „teorijskoj“ se filozofiji dovršava proces postajanja čoveka subjektom, odnosno preuzimanja Božjih funkcija i moći od strane ljudske subjektivnosti.

Međutim, u političkoj filozofiji, čovek jeste istinski subjekt, sa svim funkcijama i moćima, od samog početka rane moderne filozofije! To je Hobsov suveren. Nije nezapanjujuće da onog trenutka kada „teorijska“ filozofija tek stupa na put (*Reč o metodi*, 1637), da istog tog trenutka (*Levijatan*, 1651), politička filozofija već poseduje kao osvojene rezultate tog puta, u liku Hobsovog suverena: on ustanovljava zakone u državi, bez njega ona prestaje da postoji, on zna šta je najbolje za njeno očuvanje, bez njega nema integriteta, niti trajanja države. U ovom smislu, Hobs kao da nije deo svog vremena, jer kod njega, to je samoočevidno, koncept suverena ne počiva na „empirijskoj“ subjektivnosti, već na moći na kojoj počiva i Bog u ranoj modernoj filozofiji.

No, s obzirom na nezavisnost između Dekarta i Hobsa, nije li možda obratno, da Dekart i svi ostali nisu deo svog vremena, ne Hobs? Očito je da moramo dodatno precizirati tvrdnju o Hobsovom nepripadanju svome vremenu. Ukoliko celu stvar pogledamo iz jedne apstrakne – i zato vrlo korisne – perspektive, videćemo da dok je „teorijska“ filozofija u Novom veku radila na tome da čovek kao takav postane subjekat, dotle je politička filozofija pokušavala da subjektima načini sve ljude, odnosno, u kontekstu naše teme, da suverenitet prenese sa jednog čoveka na sve članove političke zajednice. U oba procesa na delu je, nazovimo to tako, „demokratizacija“ subjektivnosti: „čovek kao takav“ i „svi ljudi“ jesu ekvivalentna određenja, zato što su početne pozicije dva spomenuta procesa – Bog i smrtni Bog – ekvivalentne, odnosno zato što su sami procesi takvi.

Rečeno na suštastveni način doprinosi smislu tvrdnje o Hobsovom „iskakanju“ iz svoga vremena. Naime, s obzirom na ekvivalentnost polaznih pozicija, samih procesa i njihovih rezultata, odnosno s obzirom na Hobsovo i Dekartovo suštinsko pripadanje svome vremenu, Hobsovo „iskakanje“ se ne pokazuje kao istorijskofilozofsko iskakanje, jer ono u ranoj modernoj filozofiji nije predstavljalo otvoreni put kojim bi politička filozofija nakon Hobsa odmah mogla krenuti, tj. preskočiti vekove. Odatle, to da je kod Hobsa čovek u liku suverena subjekt, nije istorijskofilozofski relevantna činjenica, ali je zato izuzetno relevantna za razumevanje same njegove političke filozofije i njenih mogućnosti, pošto, ponavljamo, nedvosmisleno ukazuje da suveren kao subjekat nije „empirijski“ subjekta, već lik jedine istinske subjektivnosti u ovom periodu, Božje.

Kartezijanska dimenzija: opravdanje pristupa

Ekvivalentnost početnih pozicija (Bog i smrtni Bog) dva opisana istorijskofilozofska procesa, nepogrešivo upućuje ne samo na to da Hobs jeste deo svog vremena, već i da njegova koncepcija suverena u svojoj biti jeste metafizička. Naprosto, smisao položaja suverena u *Levijatanu* ne može se razumeti jedino iz perspektive političke filozofije, jer se iz nje razumevanju ne nadaje smisao ekvivalencije između suverena i smrtnog Boga. Po čemu suveren jeste Bog, makar i smrtni – na to pitanje politička filozofija ne može odgovoriti, zato što to i nije njen posao. To je posao metafizike. Ovime smo dobili i filozofsko opravdanje za naš pristup – iz Dekarta, metafizičara, razumeti Hobsa, političkog filozofa – pored ranije navedenog empirijskog, i zato filozofski nezadovoljavajućeg opravdanja, tj. činjenice istosti Hobsove i Dekartove koncepcije.

Ranije smo bili okarakterisali Hobsovu koncepciju suverena kao metafizičku, tj. onto-teo-lošku: suveren svojom moći jeste temelj države, bivajući istovremeno i njen jedini istinski subjekt, smrtni Bog. To je tačno isto ono što, svojom moći, čini Dekartov Bog u odnosu na svet.

Pošto je i kod Hobsa i kod Dekarta reč o metafizičkoj koncepciji i pošto se kod Dekarta ona nalazi u svojoj „čistoj“ formi, na njoj primerenijem terenu metafizike, primerenijem nego što je to teren političke filozofije, isražujemo kartezijansku dimenziju Hobsovog

suverena. Svakako da možemo govoriti i o hobsijanskoj dimenziji Dekartovog Boga, tim pre što i sam Dekart na nekoliko mesta pravi poređenje između Boga i kralja u kraljevstvu. Međutim, za Dekarta je to poređenje tek ilustracija, dok je smrtni Bog suverenova suštastvena odlika, upravo zbog njegove metafizičke prirode. Utoliko, ravnopravnost između kartezijske dimenzije suverena i hobsijanske dimenzije Boga ne postoji, odnosno prva je metafizički nadređena drugoj.

Literatura

- Adam P., Tannery C. (publ. par). *Oeuvres de Descartes*. Paris: Vrin, 1996.
- Alanen Lilli (1987). „Descartes, Duns Scotus and Ockham on Omnipotence and Possibility“. *Franciscan Studies* 45, annual 23: 157-88.
- Arendt Hannah (1990). *Vita activa*. Zagreb: August Cesarec.
- Barbarić Damir (1980). *Vježbe u filozofiji*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost.
- (1997a). *Sputa mišljenja*. Zagreb: Demetra.
- (1997b). *Filozofija racionalizma*, Hrestomatija filozofije, sveska 5. Zagreb: Školska knjiga.
- Baumgold Deborah (1988). *Hobbes's Political Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baumrin Bernard H. (1969). *Hobbes's Leviathan: Interpretation and Criticism*. Wardsworth Publishing Company: Belmont.
- Božovič, Miran (1990). „Descartes – dvom, gotovost, norost“. Pogovor za Foucault, Derrida, *Dvom in norost*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- (1991). *Bog kot veliki drugi v novoveški filozofiji*. Doktorska teza. Filozofski fakultet Univerziteta v Ljubljani. Ljubljana.
- Brown K. C. (ed.) (1965). *Hobbes' Studies*. Oxford: Basil Blackwell.
- Brown Stephen F. (ed.) (1998). *Meeting Of the Minds; The Relations Between Medieval And Classical Modern European Philosophy*. Acts of the International Colloquium held at Boston college June 14-16, 1996, organized by the Societé International pour l'Étude de la Philosophie Médiévale. Brepols: Brepols Publishers.
- Chappell Vere (ed.) (1992). *Thomas Hobbes*. New York: Garland Publishing.
- Collins, James (1959). *God In Modern Philosophy*. Chicago: Henry Regnery Company.

- Cottingham, John, (1976). *Descartes' Conversation With Burman*, Translated with Introduction and Commentary by J. Cottingham. Oxford: Oxford University Press (Clarendon).
- (1986). *Descartes*. Oxford: Blackwell.
- (1988). *The Rationalists*. Oxford: Oxford University Press.
- (ed.) (1992). *The Cambridge Companion to Descartes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (1993a). „A New Start? Cartesian Metaphysics and the Emergence of Modern Philosophy“. U Sorell (ed.), *The Rise of Modern Philosophy: The Tension Between the New and Traditional Philosophies from Machiavelli to Leibniz*. Oxford: Oxford University Press (Clarendon): 145-66.
- (1993b). *A Descartes Dictionary*. Oxford: Blackwell.
- (ed.) (1995). *Reason, Will and Sensation: Studies in Descartes's Metaphysics*. Oxford: Oxford University Press (Clarendon).
- (ed.) (1998). *Descartes (Oxford Readings in Philosophy)*. Oxford: Oxford University Press.
- Deely, John (1994). *New Beginnings: Early Modern Philosophy and Post-modern Thought*. Toronto: University of Toronto Press.
- Dekart Rene, 1990. *Reč o metodi, Praktična i jasna pravila*. Prevod Radmila Šajković i Dušan Nedeljković. Valjevo, Beograd: KUIZ Estetika.
- Descartes Rene, 1975. *Meditacije o prvoj filozofiji*. Prevod Tomislav Ladan. U E. Husserl, *Kartezijanske meditacije I*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost.
- Descartes Rene, 1951. *Osnovi filozofije*. Prevod Veljko Gortan. Zagreb: Matica hrvatska.
- Dekart Rene, 1989. *Strasti duše*. Prevod Milan Tasić. Beograd: Moderna.
- Dekart Rene, 1997. *Praktična i jasna pravila, Rasprava o metodi, Istraživanje istine*. Prevod Marko Višić, Podgorica: Oktoih.
- Dietz Mary G. (ed.) (1990). *Thomas Hobbes and Political Theory*. Lawrence: University Press of Kansas.
- Đinđić Zoran (2003). „Zajednica, priroda i građanski rat – Hobbes i Marx“. *Filozofija i društvo* 27-28: 35-61.
- Garber, Daniel, Ayers Michael (eds.) (1998). *The Cambridge History of Seventeenth-Century Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gauthier David P. (1969). *The Logic of Leviathan*. Oxford: Oxford University Press.
- Harrison Ross (2003). *Hobbes, Locke and Confusion's of Masterpiece*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Hobz Tomas (1991). *Levijatan*. Niš: Gradina.
- Hoffman Piotr (1999). *Freedom, Equality, Power: The Ontological Consequences of the Political Philosophies of Hobbes, Locke and Rousseau*. New York: Peter Lang.
- Hood F. C. (1964). *The Divine Politics of Thomas Hobbes: an Interpretation of Leviathan*. Oxford: Clarendon Press.
- Kraynak Robert P. (1990). *History and Modernity in the Thought of Thomas Hobbes*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- La Croix, Richard (1991). „Descartes on God’s Ability to do the Logically Impossible“. U Moyal (ed.), *Rene Descartes: Critical Assesments*, IV vols. London and New York: Routledge, vol 3: 36-53.
- Lennon, Thomas (1993). *The Battle of the Gods and the Giants: The Legacies of Descartes and Gassendi, 1655-1715*. Princeton: Princeton University Press.
- (1995). „Pandora; or Essence and Reference: Gasendi’s Nominalist Objection and Descartes’ Realist Reply“. U Ariew, Grene (eds.), *Descartes and His Contemporaries*. Chicago, London: University of Chicago Press: 159-81.
- (1998). „The Cartesian Dialectic of Creation“. U Garber, Ayers (eds), *The Cambridge History of Seventeenth-Century Philosophy*. Cambridge, Cambridge University Press: 331-62.
- Levin Michael (1988). „Hobbesova minimalna država“. *Gledišta* 29: 55-68.
- Leyden W. von (1971), *Seventeenth-Century Metaphysics; An Examination of Some Main Concepts and Theories*. London: Gerald Duckworth & Co.
- (1982). *Hobbes and Locke, The Politics of Freedom and Obligation*. London: The London School of Economics and Political Sciences.
- Loeb, Louis (1981). *From Descartes to Hume: Continental Metaphysics and the Development of Modern Philosophy*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Malcolm Noel (2002). *Aspects of Hobbes*. Oxford: Clarendon Press.
- Marion, Jean-Luc (1986). „The Essential Incoherence in Descartes’ Definition of Divinity“. U Rorty (ed.), *Essays in Descartes’ Meditations*. Los Angeles, Berkeley: University of California Press
- (1991a). „The Metaphysical Situation of the *Discourse on Method*“. U Moyal (ed.), *Rene Descartes: Critical Assesments*, vol. 1. London and New York: Routledge: 28-49.
- (1991b). *God Without Being; Hors-Texte*. Translated by Thomas A. Carlson. Chicago and London: University of Chicago Press.

- (1992a). „Cartesian Metaphysics and the Role of Simple Natures“. U Cottingham (ed.), *The Cambridge Companion to Descartes*. Cambridge: Cambridge University Press: 115-39.
- (1992b). „Is the Ontological Argument Ontological? The Argument According to Anselm and Its Metaphysical Interpretation According to Kant“. *The Journal of the History of Philosophy* 30: 201-18.
- (1995). „The Place of the *Objections* in the Development of Cartesian Metaphysics“. U Ariew, Grene (eds.), *Descartes and His Contemporaries*. Chicago, London: University of Chicago Press: 7-20.
- (1997). „Metafizika koju treba ispitati“. *Theoria* 40: 157-60.
- , Massonie, J.-P. H., Monat P., Ucciani L. (1995). Index des *Meditationes de prima Philosophia* de R. Descartes. Paris: Annales Littéraires de l'Universite de Franche-Comté.
- (1998). „The Idea of God“. U Garber, Ayers (eds.), *The Cambridge History of Seventeenth-Century Philosophy*. Cambridge, Cambridge University Press: 265-304.
- (1999a). *On Descartes' Metaphysical Prism; The Constitution and the Limits of Onto-theo-logy in Cartesian Thought*. Translated by Jeffrey L. Kosky. Chicago and London: University of Chicago Press.
- (1999b). *Cartesian Questions; Method and Metaphysics*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Martinich A. P. (1992). *The Two Gods of Leviathan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (1999). *Hobbes, A Biography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moyal, Georges (ed.) (1991). *Rene Descartes: Critical Assesments*, 4 vols. London and New York: Routledge.
- Overhoff Jurgen (2000). *Hobbes's Theory of the Will: Ideological Reasons and Historical Circumstances*. Lanham: Rowman and Littlefield Publishers.
- Pereboom Derek (ed.) (1999). *The Rationalists; Critical Essays on Descartes, Spinoza and Leibniz*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers Inc.
- Rorty, Amelie Oxenberg (ed.) (1986). *Essays in Descartes' Meditations*. Los Angeles, Berkeley: University of California Press.
- Rorty, Richard, Schneewind J. B., Skinner Quentin (eds.) (1984). *Philosophy in History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scheier, Claus-Artur (1997). *Oproštaj spekulativnog uma*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Secada Jorge (2000). *Cartesian Metaphysics: The Late Scholastics Origins of Modern Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Schmitt Carl (1996). *The Leviathan in the State Theory of Thomas Hobbes*. Westport, London: greenwood Press.
- Schulz Walter (1996). *Bog novovjekovne metafizike*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Sommerville Johann P. (1992). *Thomas Hobbes: Political Ideas in Historical Context*. London: Macmillan.
- Strauss Leo (1959). *The Political Philosophy of Hobbes, Its Basis and Its Genesis*. Chicago: Univeristy of Chicago Press.
- Wilson Margaret Dauler (1990). *Leibniz's Doctrine of Necessary Truth*. New York and London: Garland Publishing.
- Sweneey E. C. (1998). „Aquinas, Hobbes and Descartes on the Passions“. U Brown (ed.) *Meeting Of the Minds; The Relations Between Medieval And Classical Modern European Philosophy*. Acts of the International Colloquium held at Boston college June 14-16, 1996, organized by the Societé International pour l'Étude de la Philosophie Médiévale. Brepols: Brepols Publishers: 215-34.

Predrag Milidrag

SUBJECTIVITY AND SOVEREIGNTY: THE CARTESIAN
DIMENSION OF THE POSITION OF THE SOVEREIGN IN
HOBBS' "LEVIATHAN"

Summary

Although Hobbes' understanding of the sovereign's position in a state and Descartes' understanding of God arose completely independently from each other, there is a strong structural similarity between the two. After elaborating on this point, the author demonstrates the metaphysical foundation of Hobbes' conception of the sovereign. The main thesis of the paper is that the subjectivity of sovereign is not the so-called 'empirical' subjectivity of early modern philosophy, but that it is equivalent to God's subjectivity, as understood in Descartes as immense power.

Key words: God, mortal God, power, sovereign.